

ДОСВІД МЕДІАЦІЇ ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН ТА ВДОСКОНАЛЕННЯ СИСТЕМИ ПОЗАСУДОВОГО ВИРІШЕННЯ СПОРІВ В УКРАЇНІ

EXPERIENCE OF MEDIATION IN FOREIGN COUNTRIES AND IMPROVEMENT OF THE SYSTEM OF OUT-OF-COURT DISPUTE RESOLUTION IN UKRAINE

Бондаренко К.С., асистентка кафедри публічного управління, адміністрування та права

Національний університет «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка»

У статті актуалізовано важливість альтернативних способів розв'язання спорів як інституту позасудового вирішення конфліктів, який є досить популярним методом захисту порушених прав у більшості країн світу. Також проаналізовано досвід зарубіжних країн щодо впровадження медіації як одного із альтернативних способів вирішення спорів. Констатовано, що на даний час медіація як альтернатива судочинству доволі вживана у зарубіжній практиці та вважається одним із дієвих способів вирішення спорів та має ряд переваг стосовно вирішення спору в судовому порядку. Акцентовано увагу на перевагах застосування медіації як способу вирішення спору, зокрема, заощадження коштів; економія часу; конфіденційність (мається на увазі конфіденційність самої процедури); збереження партнерських відносин між сторонами. Підкреслено, що даний інститут є досить новим для України, проте набуває останнім часом широкого розповсюдження. У статті зроблено історичний екскурс щодо правових витоків медіації у країнах англо-саксонського права та наступного процесу її поширення на європейському континенті. Проаналізовано на прикладі європейського та світового законодавства зусилля ООН, ЄС, інших міжнародних організацій щодо впровадження медіаційних процедур в національні правові системи. Також співставлено роль таких чинників як добровільність та обов'язковість (за рішенням суду) у здійсненні медіаційних процедур та поширенні їх вжитку серед населення. Зроблено висновок про те, що для поширення медіації необхідно підвищувати обізнаність громадян про представлений вид альтернативного способу вирішення спорів. Також доцільно ретельно вивчити зарубіжний досвід щодо запровадження обов'язкової медіації стосовно певної категорії справ (наприклад сімейних), організації навчальних різнопрофільних курсів для медіаторів.

Зроблено висновок, що впровадження медіації в Україні, закріплення її на законодавчому рівні – це крок у вірному напрямку, адже сьогодні це один із оперативних та відносно недорогих способів вирішення спорів, який проводиться шляхом переговорів та застосовується виключно за взаємною згодою сторін спору.

Ключові слова: альтернативне вирішення спору, медіація, медіатор, медіаційна угода, зарубіжний досвід.

The article emphasizes the importance of alternative dispute resolution as an institution of out-of-court conflict resolution, which is a fairly popular method of protecting violated rights in most countries of the world. The author also analyzes the experience of foreign countries in implementing mediation as one of the alternative dispute resolution methods. It is stated that currently mediation as an alternative to litigation is quite common in foreign practice and is considered to be one of the most effective ways of dispute resolution and has a number of advantages over litigation. The author emphasizes the advantages of using mediation as a way to resolve a dispute, in particular, cost savings; time savings; confidentiality (meaning confidentiality of the procedure itself); and preservation of partnership relations between the parties. It is emphasized that this institution is quite new for Ukraine, but has recently become widespread. The article provides a historical overview of the legal origins of mediation in the countries of Anglo-Saxon law and the subsequent process of its spread on the European continent. The author analyzes the efforts of the UN, the EU, and other international organizations to introduce mediation procedures into national legal systems on the example of European and global legislation. The author also compares the role of such factors as voluntariness and compulsory nature (by court decision) in the implementation of mediation procedures and the spread of their use among the population. The author concludes that in order to promote mediation, it is necessary to raise public awareness of this type of alternative dispute resolution. It is also advisable to carefully study foreign experience regarding the introduction of mandatory mediation in certain categories of cases (e.g., family cases) and organizing multidisciplinary training courses for mediators.

The author concludes that the introduction of mediation in Ukraine and its consolidation at the legislative level is a step in the right direction, since today it is one of the fast and relatively inexpensive ways to resolve disputes, which is conducted through negotiations and is applied exclusively by mutual agreement of the parties to the dispute.

Key words: alternative dispute resolution, mediation, mediator, mediation agreement, foreign experience.

Україні періоду початкових десятиріч XXI століття притаманний активний законодавчий пошук у сфері модернізації існуючих та запровадження нових механізмів і процедур позасудового вирішення спорів. Медіація є однією з нових для української практики форм посередництва під час вирішення господарських та економічних спорів. Питання правової природи, змісту медіації, її відмінних ознак та сфер застосування досліджували такі вчені, як: О. Белінська, Н. Бондаренко-Зелінська, Г. Єрьоменко, К. Канішева, Ю. Притика, Д. Проценко, Ю. Сліпченко та ряд інших.

Сучасний міжнародний та вітчизняний досвід підтверджує важливість використання альтернативних методів врегулювання спорів поряд із системою правосуддя, як ефективного інструментарію вирішення правових конфліктів та спорів. Існуючі недоліки системи правосуддя в Україні, зокрема, статистичні дані за 2022 рік свідчать, що на розглядах в судах України перебувало майже 3,5 млн. справ і значна частина з них не була вирішена [1, с. 272]. Також проблемність механізмів змагальності та рівності сторін у процесі, тривалість судового процесу,

проблемні моменти гласності судового розгляду, значні судові витрати тільки посилюють потенціал застосування процедури медіації [2, с. 18].

Слід підкреслити, що медіація взагалі сприяє покращенню стану забезпечення права на справедливість через задіяння механізму державно-приватного партнерства, коли держава, делегує певну частину своїх виключно публічно владних повноважень у сфері здійснення правосуддя недержавним суб'єктам, а саме учасникам спору та причетному медіатору [3, с. 153].

Серед вітчизняних правників існує ще й підхід, що медіаційна процедура є і частково викликом правовій системі України, процес адаптації до якої був тривалим і завершився у 2021 році закріпленням у Законі України «Про медіацію» потенціальної можливості вирішення спору до передачі його до суду, структури проведення медіаційної процедури та статусу медіатора як посередника у вирішенні спору, а все це надважливо в аспекті своєчасного реагування правової практики на запити сучасного світу [8, с. 153].

Взагалі ж у процедурі медіації дослідники найчастіше виділяють ознаки: 1) наявність нейтральної третьої

особи – медіатора, який налагоджує комунікації між сторонами; 2) вирішальна роль у розв'язанні спору та напрацюванні угоди безпосередньо сторін, а не медіатора; 3) гнучкість правової регламентації процедури, змагальності та обов'язковості рішення; 4) наявність медіаційної угоди та, як правило, неможливість примусового її виконання без звернення до компетентних органів [4, с. 132].

Спробуємо прослідкувати за процесом виникнення медіації в її сучасному розумінні та проаналізуємо її витоки передусім у країнах англосаксонського права (США, Австралія, Великобританія) другої половини ХХ ст., звідки вже пішло стрімке поширення медіації в Європі. На початковому етапі становлення медіації застосовується у сфері сімейних відносин, а потім отримує визнання під час вирішення широкого спектра конфліктів і спорів у місцевих громадах, а також комерційної та публічної сфер [5, с. 35].

Традиційним є підхід, що США стали першою державою, де на законодавчому рівні було закріплено можливість урегулювання спору за участю медіатора. Саме в цій країні з'явилася концепція корпоративних переговорів (так звана Гарвардська концепція переговорів), яка лягла в основу процедур медіації, а також більшість сучасних процедур примирення. Основними причинами поширення процедури медіації у США було наступне: розробка процедури, порядку та засад проведення примирення без втручання державних інституцій ставало все більш актуальним питанням для практикуючих юристів; послуги щодо позасудового врегулювання конфліктів зацікавили широкі кола населення, представників бізнесу та приватних компаній. Концептуально судова медіація в США діє як «суди з безліччю дверей». Це стосується спеціальних судів малої вимоги, що називаються судами з процедурами примирення, а їх предметна юрисдикція визначається відповідно до суми позову (залежно від законодавства штату: від 1000 до 5000 доларів США) [6, с. 60].

Взагалі ж медіація в США поділяється на судову (здійснюється в рамках юрисдикційного процесу за участю судді-медіатора) та позасудову, що реалізується за межами юрисдикційної процедури із залученням незалежного суб'єкта медіатора. В США діє спеціальний федеральний орган – Федеральна служба США по медіації та примирливих процедурах (Federal Mediation Conciliation Service, FMCS), випускаються журнали, які висвітлюють проблеми медіації, зокрема, «Щоквартальний журнал із медіації», працює Національний інститут вирішення конфліктів, що розробляє нові методи медіації, а також є приватні та державні служби медіації.

Вирішення спорів шляхом медіації є витребуваним в багатьох країнах. ООН, ЄС, ЮНСІТРАЛ, Рада Європи системними зусиллями заохочують сторони до медіації, пропонують базові нормативні акти, що ґрунтуються на цінностях, потенціалі медіації. Важливою віхою на цьому шляху для країн ЄС стало прийняття в 2008 році Директиви 2008/52/ЄС Європейського парламенту та Ради Європи «Про деякі аспекти медіації в цивільних і господарських справах», яка стала дороговказом для імплементації медіації в національні правові системи. При вільному виборі стандарту, Директива надала рекомендації щодо мирового врегулювання суперечок, використанню медіації переважно у цивільних і комерційних сферах, збалансуванні медіації та судового провадження. Також йшлося про певні обмеження медіації щодо сторін, які не вільні в прийнятті рішень в силу дії законодавства (це стосується прав та обов'язків, визначених сімейним чи трудовим правом) [9, с. 130].

В європейських країнах для медіаційних процедур вирішення спорів/конфліктів в позасудовому порядку застосовуються стратегії EDR «Ефективного розв'язання спорів» (Effective dispute resolution) та «Дружне розв'язання спорів» (Amicable dispute resolution) [7, с. 59], а узагальнюючим терміном для альтернативного вирішення спорів є ADR (Alternative dispute resolution) [7, с. 61].

Сутнісною ознакою сучасного етапу розвитку альтернативного способу врегулювання спорів є його законодавча інституціоналізація. У кожній країні є свої особливості цього інституту і тому держави по-різному здійснюють правове регулювання медіації. Ретельне з'ясування проце-

дур медіації в різних країнах дозволяє виокремити деякі її особливості правозастосування та законодавчого закріплення, співставити з українською практикою щоб вдосконалити останню [10, с. 6].

Так нідерландська модель альтернативного врегулювання спорів є загальноприйнятою. Зокрема, звернення до медіатора в Нідерландах є добровільним та не розглядається як обов'язкова досудова стадія врегулювання спору. Основні спілки медіаторів діють в рамках Федерації медіаторів Нідерландів, у складі якої провідні галузеві об'єднання медіаторів та адвокатів, що надають послуги з проведення медіації. Діяльність Федерації медіаторів Нідерландів базується на трьох головних принципах: незаангажованість, високий рівень компетентності у сфері розгляду та професійність. Відносини між сторонами процедури медіації та медіатором врегулюються угодою про медіацію. Особливістю системи медіації Нідерландів є можливість укладення проміжних угод з окремих питань, що виникають в ході процедури медіації. Добровільність характеру звернення сторін до медіатора не виключає права звернення в Федерацію медіаторів Нідерландів з претензіями щодо дій (бездіяльності) медіатора. Розгляд скарг зазвичай здійснюється оперативно, як варіант у разі ускладнення проблемної ситуації, скарга передається арбітру, досвідченому члену Федерації медіаторів, уповноваженому розглядати відповідні звернення. За результатами розгляду арбітр в письмовій формі інформує заявника. У разі невдоволення заявника рішенням арбітра передбачена процедура підключення до розгляду скарги дисциплінарного комітету, роль якого виконує незалежна саморегульована організація. Прийняте дисциплінарним комітетом рішення може бути оскаржено в апеляційній комісії, рішення якої є остаточним.

У Франції примирення сторін допускається як за власною ініціативою сторін, так і за ініціативою суду. Цивільний процесуальний кодекс Франції регламентує поки невідомий українському праву інститут судового посередника, зокрема, ця інституція надає суду право делегувати свої повноваження з примирення сторін призначеному судовому посереднику. Цікаво, що результати діяльності судового посередника, а також матеріали, які він отримав в процесі процедури примирення, не можуть бути використані без згоди сторін в суді при подальшому розгляді спору.

Рішення суду в процесі делегування повноважень з примирення сторін відносяться до адміністративних заходів, що приймаються в судовому порядку. Тобто у Франції безпосередньо відмінність медіації від інституції судового посередника у тому, що суд у справі може призначити третю особу, яка з'ясує точки зору сторін та сприятиме їм у вирішенні конфліктної ситуації. Судовий посередник інформує суддю про перебіг процедури примирення та її результати. При цьому, з ініціативи одної із сторін або з ініціативи судового посередника суддя може припинити процедуру примирення.

Особливий інтерес викликає інститут медіації в Італії. Традиційно для італійців процедура примирення сторін є звичайною справою і може проводитися у позасудовому порядку для вирішення спорів, що виникають із специфічних договорів, наприклад, у сфері телекомунікацій, а може проводитися і в суді, у зв'язку з тим, що суд має на початку судового розгляду запропонувати сторонам зробити спробу примиритися.

У порівнянні з іншими європейськими країнами процедура медіації в Італії неодноразово зазнавала коригування та змін. Так на шляху вдосконалення її механізмів з 1990-х років відбулися п'ять етапів реформування даної сфери: 1) З кінця 1990-х до 2004 року медіація була добровільною; 2) У період з 2005 по 2011 рік послуга з медіації у комерційних справах між компаніями надають акредитовані медіатори, зокрема, у 2010 році Уряд Італії прийняв нормативний правовий акт, який встановив обов'язковість проведення процедури медіації з широкі категорії цивільних справ; про нерухомість, заповіти та успадкування, банківські договори та збитки, заподіяні внаслідок медичної недбалості; 3) 3 4 березня 2011 р. по 20 жовтня 2012 р. запроваджується обов'язкова медіація у окремих цивільних і комерційних справах Законодавчим актом № 28/2010; 4) 3 20 жовтня 2012 р. по 20 вересня 2013 р.

повернення до добровільної системи медіації після визнання рішенням Конституційного суду Італії у жовтні 2012 р. неконституційним Законодавчого декрету № 28/2010; 5) 3 20 вересня 2013 р. обов'язковість попередньої сесії медіації повертається [9, с. 131].

Таким чином, сторонам спірних правовідносин необхідно зробити спробу пройти через процедуру медіації до початку судового процесу. У разі, якщо вони не в змозі це зробити і судовий розгляд розпочався, то суд повинен призупинити розгляд та встановити крайній термін для проведення сторонами процедури медіації. У цьому випадку суд може лише запропонувати провести медіацію і відмова сторін не спричинить для них жодних санкцій, а судовий розгляд триватиме без жодних негативних наслідків для сторони чи сторін, які проігнорували пропозицію суду. Варто зупинитися на деяких питаннях щодо обов'язкової медіації. У 2013 році інститут обов'язкової медіації був не просто відновлений, законодавець додав ще одну форму обов'язкової медіації – медіацію за розпорядженням суду, яка може мати місце не лише після початку судового розгляду, а й під час розгляду справи в суді апеляційної інстанції.

У зв'язку з тим, що суд на свій розсуд визначає прийнятність медіації для справи, можливі випадки того, що сторони будуть змушені провести цю процедуру двічі: вперше, якщо в законі встановлено обов'язкове проведення процедури медіації щодо спору до початку судового розгляду, і вдруге коли спроба не вдалася, почалося судове засідання і суд вирішує знову зобов'язати сторони постати перед медіатором. Зазначимо, що суд з урахуванням характеру справи, поведінки сторін та стану розгляду може змусити сторони до проходження медіації, що вже буде обов'язком, який сторони мають виконати, інакше судовий розгляд буде зупинено.

Сторони повинні спробувати провести позасудову медіацію, після чого вони мають з'явитися до суду та надати суду результати проведеної процедури. Якщо медіація виявилася успішною, зазвичай судовий розгляд завершується; якщо ж вирішення спору за допомогою медіації не вдалося, то в цьому випадку судове провадження поновлюється і підходить до свого природного завершення, винесення рішення. Але у разі оскарження судового рішення медіація може бути повторно призначена судом апеляційної інстанції.

У окремих правників існує підхід, що медіаційна процедура може спрацьовувати як факультативна стадія процесу підготовки справи до судового розгляду. Проте ця позиція зазнає аргументованої критики в науковій літературі з наголосом, що примірні процедури не можуть претендувати на статус стадії процесу. Адаже за своїм змістом вони не відповідають ознакам цивільної процесуальної форми. Як ми бачимо, унормування медіації неможливе без вирішення складного завдання – узгодження положень процесуальної науки з сконструйованими нормами, що регулюють інститут застосування медіації в судах. Тому заслуговує на підтримку позиція, що суди мають відігравати важливу роль у популяризації процедури

медіації. І якщо на початковому етапі судового розгляду судом надається інформація про переваги медіації, то це дає сторонам імпульс до спроб її застосування. Зокрема, у Польщі з січня 2016 р. відповідно ст. 10 Цивільного процесуального кодексу Польщі суд повинен прагнути до мирової угоди на кожній стадії провадження у випадках, допустимості укладення мирової угоди. Суддя має можливість всебічно оцінити медіабельність спору, при слуханні справи надати сторонам інформацію про можливість його вирішення альтернативним способом [9, с. 144].

Дуже важливим є те, що в зарубіжних країнах нормативно закріплено процес посередництва у вигляді законів, які врегульовують не тільки сам процес, а зазначають, що процес медіації може бути призначений судом або сторони добровільно можуть звернутись до установи, яка займається посередництвом. Необхідно зазначити, що в нормативно-правових актах зарубіжних країн також зазначається юридичний захищений державою статус установи, яка уповноважена здійснювати медіацію.

У Болгарії ухвалено Закон «Про медіацію» (2004), який регулює відносини, пов'язані з медіацією як альтернативним способом рішення правових та неправових суперечок, зокрема медіація визначена добровільною і конфіденційною процедурою для позасудового вирішення суперечок, у яких третя особа-медіатор – допомагає сторонам, що сперечаються, дійти згоди; встановлено, що предметом медіації можуть бути громадські, комерційні, трудові, сімейні й адміністративні суперечки, пов'язані з правами споживачів, та інші суперечки між фізичними та/чи юридичними особами; визначено правовий статус медіатора та деталізовано процедуру проведення медіації.

Аналіз застосування медіаційної процедури свідчить, що її затребуваність в різних країнах неоднакова, а відповідно і увага до неї законодавця. Тому доцільними будуть додаткові зусилля щодо інформування населення про особливості медіаційної процедури. Безумовно, що розвиток медіації як інституції врегулювання конфліктних ситуацій сприятиме розвитку комунікативних можливостей сторін. Після погляду на ситуацію з боку свого опонента, учасники спору зазвичай йдуть на взаємні поступки та знаходять шлях до взаємоприйняттого компромісного рішення. В подальшому це формуватиме у них звичку вирішення конфліктів альтернативним судовому способом проте важливо не протиставляти медіацію судовому порядку розгляду спорів та формуванню недовіри до суду. Здається, при зверненні особи до суду, обов'язок роз'яснення процедури медіації має покладатися на суддю, що мабуть знайде неоднозначний відгук судейської спільноти, проте це конкретний засіб зниження на них навантаження. Також ініціативною формою участі суду в підтримці даної процедури могло б бути розміщення інформації про процедури медіації на офіційних сайтах судів, створення в холах службових приміщень інформаційних стендів, а можливо й створення спеціальних кімнат для проведення процедури медіації. Тобто від альтернативи «медіація» або «суд» потрібна взаємодія медіації та судового розгляду зі збереженням самостійності посередницької процедури.

ЛІТЕРАТУРА

1. Герасимчук С.С. Медіація як один із видів альтернативного вирішення спорів: визначення, переваги та недоліки. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. 2024. № 82: ч. 1 С. 270-274.
2. Бондаренко К. С. Психологічні та юридичні особливості запровадження процедури медіації. *Актуальні проблеми держави і права*. 2024. Вип. 104. С. 17-22.
3. Медіація у професійній діяльності юриста: навч. підручник. За ред.: Крестовська Н., Романдзе Л. Одеса: 2019, 462 с
4. Бондаренко К. С. «Правові та психологічні аспекти процедури медіації в Україні». Медіація & Університети 1.0: Матеріали Міжнародн. наук.-практ. конф. (15 листопада 2024р., Чернівці)/редкол.: Амелічева Л., Гаврилюк Р., Горецька Х., Романдзе Л. та ін. Чернівці: 2024. 520 с.
5. Островська А. О., Фінько О. Л. Медіація як альтернативний спосіб урегулювання конфліктів та консалтингова послуга. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2018. Вип. 21. С. 34-38
6. Гринь Д. В. Медіація як альтернатива вирішення індивідуальних трудових спорів. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право». Харків. 2023. 203 с.
7. Швецова Л. Альтернативні способи вирішення спорів. *Вісник НААУ* № 1-2 2024. С. 57-66.
8. Часова Т. О. Медіація як виклик сучасної правової системи. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. Вип.1. С. 153-155.
9. Гресь Н. М. Медіація як спосіб вирішення індивідуальних трудових спорів. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право». Харків. 2023. 210 с.
10. Бондаренко К. С. Медіація в Україні: імплементація зарубіжного досвіду як запорука ефективності функціонування правової інституції. Адаптація трансформації в житті людини: техніки психологічного відновлення учасників освітнього процесу: матеріали всеукраїнського науково-педагогічного підвищення кваліфікації, 30 грудня – 9 лютого 2025 року. Львів. Торунь. Liha-Pres. 2025. с. 80.